

ТВОРИ МАКСА ШЕЛЕРА ПРО ФІЛОСОФСЬКУ АНТРОПОЛОГІЮ

У цьому числі «Філософської думки» ми публікуємо матеріали семінару «Лабораторії наукового перекладу», який був присвячений обговоренню українського перекладу твору Макса Шелера «Людина та історія», а також термінології його філософської антропології, викладеної в цьому та інших творах. Семінар відбувся 8 листопада 2024 року в бібліотеці Гете-Інституту в Києві за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», Гете-Інституту та Культурної інституції «Міжвухами». Текст українського перекладу представив перекладач твору Вахтанг Кебуладзе. Експертами були Андрій Богачов й Анатолій Лой, у дискусії також узяв участь Єгор Буцикін.

Вахтанг Кебуладзе: 1927 року Макс Шелер виступає з доповіддю «Особливе становище людини» на конференції «Школа мудрості» графа Германа Кайзерлінга. Наступного року на підставі цієї доповіді виходить друком праця «Становище людини в космосі», яку Шелер починає з промовистого та багатообіцяльного зізнання: «Ця праця є коротким, дуже стислим узагальненням моїх поглядів на головний пункт “філософської антропології”, над якою я працюю вже багато років і яка вийде друком на початку 1929 року»¹. Утім, цій обіцянці, на превеликий жаль, не судилося здійснитися, адже того ж таки 1928 року Шелер помирає.

Отже, сумна іронія долі полягає в тому, що той твір, який сам Шелер розглядав лише як короткий начерк власної концепції філософської антропології, став в історії філософії XX століття одним із головних джерел цього філософського вчення. Ідеї, висловлені в цьому творі, інтегрують у власні концепції та критично переосмислюють майже всі мислителі,

¹ Scheler, M. (2018). *Die Stellung des Menschen im Kosmos* (S. 3). Felix Meiner Verlag.

Цитування: Твори Макса Шелера про філософську антропологію (Богачов, А., Буцикін, Є., Кебуладзе, В., Лой, А.) (2005). *Філософська думка*, 1, 235—242. <https://doi.org/10.15407/fd2025.01.235>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

які в різні способи та з різних методологічних позицій намагалися і продовжують намагатися віднайти відповідь на одне з найголовніших питань в історії людства: «Що таке людина?». Тому значення праці «Становище людини в космосі» важко переоцінити. Та чи дає змогу знайомство з ним скласти адекватне уявлення про всі аспекти філософської антропології Макса Шелера, усвідомити всі проблеми, які він формулює, та відтворити способи, в які він намагався їх розв'язати?

Певною мірою сам Шелер на початку цього твору дає нам підказку, завдяки чому можна розширити розуміння всієї проблематики замисленого ним проєкту філософської антропології, вказуючи інші власні тексти, в яких він розробляв цю проблематику: «Якщо ж читач захоче познайомитися з етапами розвитку мого розуміння цієї важливої тематики, то пропоную йому прочитати: 1. Статтю “Ідея людини”», яка вперше з'явилася в часописі “Summa” 1914 року та була залучена до збірника моїх статей і творів “Про повалення цінностей” (Vom Umsturz der Werte), 3 наклад, Ляйпциг, 1923. А також мій твір 1912 року “Ресентимент у будові моралей” (Ressentiment in Aufbau der Moralen), що перевиданий там само. — 2. Відповідні розділи мого твору “Формалізм в етиці та матеріальна етика цінностей” (1913/1916), 3 наклад, Ляйпциг, 1927, а також відповідні розділи про специфічність людського чуттєвого життя в моїй книзі “Сутність і форми симпатії” (Wesen und Formen der Sympathie), 3 наклад, Бон, 1926. — 3. Щодо ставлення людини до вчення про історію та суспільство вартувало би додати мій твір “Людина та історія” (Mensch und Geschichte) в “Neue Rundschau”, листопад, 1926 (восени 1928 року має вийти окремою брошурою в Цюриху у видавництві “Neue Schweizer Rundschau”) і мій твір “Форми знання і суспільство” (Die Wissensformen und die Gesellschaft), Ляйпциг, 1926. Щодо співвідношення людини, знання та освіти див.: “Форми знання та освіта” (Die Formen des Wissens und die Bildung), Бон, 1925. — 4. Щодо можливостей розвитку людини я висловився у моїй доповіді “Людина за прийдешньої доби зрівняння” (Der Mensch im kommenden Zeitalter des Ausgleichs), надрукованій у збірці “Зрівняння як доля та завдання” (Ausgleich als Schicksal und Aufgabe), що була видана потому Німецькою школою політики в серії “Політична наука”, Берлін, 1928»².

Дослухаючись до цієї підказки самого Шелера, я і сформував цю збірку перекладів його праць, присвячених філософській антропології. Але водночас ухвалив рішення долучити до неї лише короткі цілісні праці, з надією на те, що колись згодом моїми зусиллями або зусиллями моїх колег будуть перекладені й ті твори, фрагменти з яких згадані в цьому переліку, а також інші твори філософа. З коротких текстів, які згадує автор, я не переклав лише текст «Форми знання і освіта», в якому представле-

² Там само, сс. 3—4.

но деякі аспекти його соціології знання. Ця специфічна соціологічна концепція, яку започаткував Шелер, докладно викладена в його великому творі «Форми знання і суспільство», також згаданому в наведеному вище переліку. Тож мені здалося природним, що переклади цих текстів мали би бути колись згодом об'єднані в окремій книжці.

Отже, відповідно до зазначеного принципу збірник перекладів, який Ви тримаєте в руках, складається з перекладів таких праць Макса Шелера: «Ідея людини», «Ресентимент у будові моралей», «Людина та історія», «Людина в прийдешню добу зрівняння», а також головного філософсько-антропологічного твору німецького філософа «Становище людини в космосі». Саму ж книжку я вирішив назвати «Ідея людини» не так тому, що стаття Шелера, яка має таку назву, висвітлює всі аспекти Шелерової філософської антропології, як тому, що назва цієї статті стисло та влучно описує головний задум його вчення про людину.

Для обговорення на цьому семінарі Лабораторії наукового перекладу я запропонував мій переклад тексту Макса Шелера «Людина та історія», а також кілька ключових понять його філософської антропології з твору «Становище людини в космосі».

Андрій Богачов: Стаття Макса Шелера «Людина та історія», яку з німецької мови переклав Вахтанг Кебуладзе, цілком слушно пропонується для обговорення, адже вона добре підготовлює до розгляду «ідеї людини», яка є головною темою всього проєкту української збірки Шелерових творів.

Як відомо, Шелер поділяв думку Канта, що питання «Що таке людина?» — основне питання філософії. Проте відповідь на нього, згідно з Шелером, має бути справді обґрунтованою. Тобто потрібно сказати, як людина існує, а не чому і для чого вона існує. Для Шелера це, вочевидь, питання всебічного — «філософсько-антропологічного» — дослідження людського існування у єдності з усією дійсністю. Та оскільки дійсність — це не лише космос, або природа, а також історичне буття людських спільнот, то вагомою темою Шелера, якій присвячено статтю «Людина та історія», стає тема історичних типів саморозуміння людини як історичних типів ідеології.

На мій погляд, в українському перекладі потрібно термінологічно увиразнити зазначену специфікацію теми історичності людини, бо сама назва статті не дає нам зрозуміти, що автору насправді не йдеться про те, як існує людина в історичних суспільствах або історичному часі, а йдеться тільки про те, які основні типи спільних уявлень про сутність людини можна знайти в історії суспільств і минулих антропологічних ученнях. І ці типи уявлень Шелер сам іноді називає «ідеологіями».

Отже, стаття «Людина та історія» окреслює погляди автора на історичні типи «ідеологій» як «ідей людини», але не окреслює філософської

теорії, яка говорила б про те, як людина існує в самій історії, тобто яке її місце («становище», а не призначення!) в історичному бутті.

У зв'язку з усім сказаним я пропоную термін “Historik”, що кілька разів зустрічається в тексті статті, перекласти інакше, саме як «історіологія». На мою думку, автор уживає цей термін у незвичному сенсі. Шелер не має на увазі методологічну рефлексію історика, хоч він, безсумнівно, знав про працю видатного німецького історика Йогана Густава Дройзена (Droysen), названу “Grundriss der Historik” (1875). Як на мене, Шелер позначає терміном “Historik” саме історичну типологію «ідей людини», яку він об'являє «засадничим розумінням людської історії». За його задумом, ця історіологія має входити до філософської антропології, можливо, як частина теорії історичного існування людини. Здається, ще один натяк на таке — значно ширше — розуміння предмета історіології можна знайти у підкресленні автора, що його власний погляд на істинну ідею людини не збігається із жодною з п'яти «ідей людини», описаних у статті.

Якщо сказати загально, переклад Вахтанга Кебуладзе цілком відповідає потребі українського читача мати доступ до праць Макса Шелера з філософської антропології. Я обов'язково радитиму студентам використати цей переклад у своєму навчанні.

Анатолій Лой: Українське видання збірки антропологічних праць Макса Шелера вже давно на часі. Все-таки це один із основоположників сучасної філософської антропології, тяглість якої нараховує нині сотню років. Шелер не тільки ініціював поворот європейської традиції до антропологічної проблематики, а й позначив координати руху нових напрацювань на цьому поприщі. Для нього філософська антропологія уявлялась не тільки, і не стільки в ролі окремішньої дисципліни, якій мають приділяти увагу в університетах та інтелектуальних колах суспільства взагалі, але в оточенні нових підходів задавати нову дієву (практичну) тональність в духовному житті.

У цьому пункті інтенція Шелера суголосо Кантовому розумінню атропології з «прагматичної точки зору», що мотивує людей замислюватись над тим, що вони роблять, та головне, можуть робити з собою. Антропологія імплікує прагматику, розумне відчуття горизонту власних вчинків тут і тепер. Звичайно, масштаб наявної в людському існуванні прагматики в часи Шелера набувають інших контурів, але тенденція залишається: антропологія має сенс у співвіднесенні з практичною філософією, яка видається більш розвинутою та конкретизованою. Сучасна антропологія з очевидністю закорінена у практичну філософію, де етика вже не є домінантною дисципліною, коли набула цілковитої чинності філософія права, і це на тлі підвищеної уваги до феномену «соціальної дії» у доктринах, що формувались на межі економічних та соціологічних досліджень.

Варто нагадати, що Шелер був сучасником жвавих дискусій, що велися між Вебером, Зомбартом, Зимелем, Дюркгаймом та іншими щодо еволюції та природи сучасних на той момент соціальних відносин. Не випадково Шелер не утримався від спокуси долучитись до наявних дискусій, коментуючи, зокрема, позицію Зомбарта про витoki капіталізму у дрібно-торгових стосунках. Усі вищезгадані мислителі-диспутанти не приховували своєї схильності до філософської антропології. Мабуть, це не тільки було для них модно, а й відповідало їхній схильності рефлексувати природу базових понять, які мали дотичність і до соціології, і до правознавства, і до економічних уявлень.

Універсальність й актуальність філософської антропології сприймалась Шелером, як і багатьма інтелектуалами того часу, саме в контексті загальної переорієнтації соціальних наук. Практичність духу всеохопна й неунікненна, люди приречені на повсякчасну реалізацію вартостей у процесі своєї життєдіяльності. Фактичність, практичність вартостей неминуче обумовлює наш рух вгору або вниз в їх ієрархії (субординації). Добро і зло — це не вартості, скоріше вони позначають принципово різні треки (шляхи), тенденції самоутвердження кожної персони на основі її окремих вчинків та дій, які варто вважати чеснотами. Люди постійно перебувають у суспільно наповненій атмосфері чеснот та їх негативних антиподів.

Для філософських поглядів того часу захоплення аксіологією було поширеним явищем, але запропонована Шелером концепція мала оригінальний вигляд: вартості постійно наповнені людськими очікуваннями та інтересами, бажаннями до самоутвердження, інтенціями самовідношень в умовах нагромадження життєвих труднощів. Вартості наповнюють собою поле життєвої реальності, вони «пульсують» у ній, зв'язуючи суспільство та людські долі. Концепція видається радше оригінальною версією праксеології, аніж ще одним варіантом аксіологічної етики. Шелер тут близький до Гегеля, у якого поняття зв'язують та конституують дух і особистість водночас. У Шелера подібну онтологічну роль виконують вартості.

Як бачимо, в його онтології інкорпоровані інтенції філософа-антрополога до прагматичного контакту із соціальною реальністю, її правовими, моральними, науково-освітніми, економічними проявами. Слід не забувати про його небайдужість до релігії та теології. Шелер вважається однією з помітних постатей у католицькій традиції «філософії серця» («кордоцентризму»), де його роль вельми помітна. Хоча наприкінці життя філософ дистанціювався від католицизму, здобутий ним багаж напрацювань та авторитет на цьому поприщі продовжували супроводжувати його, ставши тінню його долі.

Мислитель вирізнявся багатоманітністю теоретичних інтересів, але на тлі його небайдужості до збуреної реальності його часу доводилося якось об'єднувати в різних модуляціях здобутий досвід життєвого світу.

На відміну від Гусерля, який вважав будь-які вторгнення антропології у феноменологію неприпустимими й згубними, Шелер фактично йшов наперекір подібним застереженням: реальний життєсвіт представлений у звичайній матерії вартості. Тож цікаво подивитися, що відбувається зі світом, вартостями та людьми, які ними живуть як особистості. Життєсвіт набуває прагматичних абрисів. Шелер своєрідно трансформував у такий спосіб феноменологію, поєднавши її з антропологією, заземливши її звичайну практичність. Опісля цього феноменологічна проблематика розширила горизонт європейської філософії, зробивши її очевидною й притягальною для онтології, екзистенціалізму, філософії знання, екзистенціальної психології і т.п. У новому світлі постають «побічні» проблеми, наприклад, розуміння феномену ресентименту, з приводу якого було так багато сказано після Ніцше. Тут не можна не погодитися з перекладачем й упорядником матеріалу, який включив шелерівську тему ресентименту в запропоновану збірку саме з антропології.

Професор Кебуладзе — досвідчений на вітчизняних теренах перекладач філософських текстів, робота виконана бездоганно, в ній поєднуються професійна ерудиція й семантичне відчуття тексту неординарного мислителя. Запропоноване видання конче потрібне для всіх, хто вивчає філософію та цікавиться нею.

Єгор Буцикін: Переклад Шелера українською мовою — непересічна подія. Особливо з огляду на певний ренесанс філософської антропології в західному академічному дискурсі, — принаймні останні три десятиліття. З одного боку, філософську антропологію застосовують як окрему методологію гуманітарного дослідження (докл. див.: Fischer, 2022; Mitscherlich, 2008), з іншого — покликаються на аналітику фундаментального становища людини, з метою обґрунтувати умови можливого патологічного та терапевтичного досвіду (Fuchs, 2023; De Haan, 2021). Найпомітніше це, ясна річ, у сучасних втілених та енактивістських підходах у психіатрії та психотерапії.

Утім, нині філософську антропологію здебільшого ототожнюють з методологічним проектом Гельмута Плеснера, а не Макса Шелера. Значною мірою, правдоподібно, це пов'язано з тим, що Шелер, на жаль, не зміг уповні реалізувати свій задум: про що вже згадував перекладач під час свого вступного слова. Тому ми радше маємо до діла з начерком майбутньої Шелерової антропології, яка лише мала постати. Ця обставина дає змогу краще зрозуміти труднощі, з якими зіштовхується всякий перекладач антропологічних творів Шелера, передусім «Становища людини в космосі» — тексту, що мав правити за вступ до Шелерової антропології.

Вочевидь, у разі «Становища людини в космосі» ми взагалі не можемо говорити про завершений твір, радше йдеться про своєрідний кон-

спект доповіді, яку Шелер проголосив 1927 року на засіданні Дармштадської школи мудрості, про що на початку нашого семінару згадав Вахтанг Кебуладзе. Відтак текст рясніє «прихованими» покликаннями, і, щоби реконструювати джерело запозиченої термінології, потрібне неабияке знання європейської традиції, не лише гуманітарної, а й природничо-наукової. Виразним прикладом цього є застосування Шелером Берґсонового поняття «життєвий порив» або феноменологічна деконструкція Фройдових понять «витискання», «спротив», «сублімація», «потяг» тощо. Крім уже згаданої реконструкції, отже, постає ще завдання узгодити перекладацькі рішення із уже наявною традицією перекладати українською Берґсона, Фрейда, Ніцше і т.д.

Попри це, гадаю перекладач чудово впорався із завданнями, не в останню чергу, бо значною мірою сам впливає на формування цієї традиції. Наприклад, рішення перекладати такі засадничі поняття Фрейда (чи текстах інших психоаналітиків), як-от *Verdrängung* чи *Widerstand*, які я у своїх перекладах (див. напр.: Фройд, 2023а; Фройд, 2023b; Фройд, 2023с; Брил, 2020) передаю відповідними українськими словами «витискання» і «спротив», спираються на аргументацію саме Вахтанга Кебуладзе.

Тож, гадаю, цей переклад дає змогу не лише познайомитися з антропологічними ідеями Шелера, а й углядіти імовірні впливи, які посприяли їхньому формуванню.

ДЖЕРЕЛА

- Брил, А. (2020). *Фундаментальні концепції психоаналізу*. Харків: Фоліо.
- Фройд, З. (2023а). Нарис психоаналізу. Частина 1. Природа психічного. *Український психоаналітичний журнал*, 1(1), 54—61.
- Фройд, З. (2023b). Нарис психоаналізу. Частина 2. Практичні завдання. *Український психоаналітичний журнал*, 1(2), 60—66.
- Фройд, З. (2023с). Нарис психоаналізу. Частина 3. Теоретичний здобуток. *Український психоаналітичний журнал*, 1(3), 74—77.
- De Haan, S. (2021). Two enactive approaches to psychiatry: two contrasting views on what it means to be human. *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 28(3), 191—196.
- Fischer, J. (2022). *Philosophische Anthropologie*. Verlag Karl Alber.
- Fuchs, T. (2023). Why Does Mental Illness Exist? Reflections on Human Vulnerability. In: *The Vulnerability of the Human World: Well-being, Health, Technology and the Environment* (pp. 57—71). Cham: Springer International Publishing.
- Mitscherlich, O. (2008). Wozu Philosophische Anthropologie? *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 56(5), 812—818.

Андрій БОГАЧОВ — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії, філософський факультет Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
<https://orcid.org/0000-0003-4603-4065>
SCOPUS ID: 57200254818

Єгор БУЦИКІН — кандидат філософських наук, викладач факультету соціальних наук, Київська школа економіки; доцент кафедри загальноосвітніх дисциплін, «Зигмунд Фройд Університет Україна».
<https://orcid.org/0000-0003-2081-5162>

Вахтанг КЕБУЛАДЗЕ — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
<https://orcid.org/0000-0002-7976-3961>
SCOPUS ID: 57202760304

Анатолій ЛОЙ — доктор філософських наук, професор.